

***«За мною стояла Україна,
мій пригноблений народ, за
честь якого я мушу
обставати до загину»***

***6 січня виповнюється 80 років від дня
народження***

Василя Стуса
(1938 - 1985)

Довга дорога додому

Високий, худорлявий, з крутим підборіддям й орлиним носом, Василь Стус здався одним із осучаснених героїв тієї легендарної, бунтівної України, про яку нинішні покоління ще й досі мають доволі невиразне уявлення – запорожці, гайдамаки, опришки. Його обличчя чекало скульптора.

Літературне середовище України 60-х років, попри всю ліберальність хрущовської відлиги, не надто гостинно приймало упертого, безкомпромісного, молодого донбаського поета. Може вже трохи запізно потрапив він у Київ, вступивши до аспірантури Інституту літератури АН УРСР у 1963 році, бо ті, хто став «шестидесятниками», проскочили вже три-чотири роки тому в шерех вибраних, далі двері зачинилися, й на Україну повзли нові важкі часи.

Він вже друкувався у пресі, його поетичний дебют помітив і поцінував Андрій Малишко. Його знали і бачили як поета, але далі не пускали.

Стус був незручний. Його безкомпромісність була природною, а не показною, моральні вимоги до асу, до середовища і до себе були справжніми.

Довго ще виходила його перша збірка, Так і не побачила світу Стусова книжка на Україні, бо вже через рік, коли арешти української інтелігенції почали набувати масового характеру, у вересні 1965 року в кінотеатрі «Україна» після виступу І. Дзюби Василь закликав присутніх до протесту проти несправедливості й тиранії.

Одразу ж його виключили з аспірантури, В наказі було – за систематичне порушення норм поведінки аспірантів та співробітників наукового закладу.

Нормою було мовчати, відмовитись від власного «я», не виринати на поверхні політичних вирів. Але тоді зник би поет.

З парадоксальною послідовністю творилася із мислячих і творих людей ота більш або менш відверта опозиція наступу антидемократизму і національного гніту. Ніби зумисно, людина ставилася реакційною правлячою верхівкою в такі умови, з яких шлях був лише один- оборонятись, протестувати, заперечувати, і в такий спосіб стверджувати свою людську й національну гідність.

Коли особистість вивільнялась із суспільних рамок, випадала з системи залежності й остраху перед офіційною думкою, перед вказівками керівництва, вона стала духовно і психічно вільною, її думка набула лету і творчої сили.

Віднайдена у такий спосіб свобода самовияву, самоствердження дозволяла мислити щораз більше категоріями не їхніми, не офіційними, не сталінсько-брежнєвськими, а загальнолюдськими, в розрізі яких український будень поставав на кінець шістдесятих – початок сімдесятих кафкіанським абсурдом.

За плечима Василя Стуса було вже чимало: до аспірантури вчителював у Гайворонському районі на Кіровоградщині, закінчивши перед тим Сталінський педінститут, за фахом – вчитель української мови, літератури та історії; працював і в шахті, і в газеті «Соціалістичний Донбас» літредактором, відслужив у армії.

Він народився 6 січня 1938 року у селі Рахнівка Гайсинського району на Вінниччині, та незабаром батьки переїхали на Донбас, який став для Василя рідною землею. Тут минули його дитинство й юність.

Цікаво, що саме Донбас дав українській літературі Василя Стуса й Івана Дзюбу, Івана Світличного й Василя Голобородька. І Миколу Хвильового. І багатьох інших.

Той Донбас, який ми знаємо зрусифікованим, зденаціоналізованим, відчуженим, усе ж таки має в собі глибоке національне українське коріння. Отакі дає воно паростки.

Україна не знала Стуса-поета до середини минулого століття та ще й зараз мало знає. Він тільки йде до неї. Політичний ореол поки що затінює все. У статтях та спогадах здебільшого акцентується на образі кришталеву чистого непримиренного борця проти неправди й святенництва, проти насильства й національного гніту, за людські права.

«Мій най більший гріх – це колір моєї шкіри» - відомі слова геніального американського джазиста-негра Луї Армстронга. У Василя Стуса найбільшим злочином було те, що він був українцем, просто справжнім українцем, любив свою мову, свою землю, свою культуру і хотів бачити Україну нормальною українською землею, а не витоптаним полем, батьківщиною яничарів.

12 вересня 1972 року колегія по кримінальних справах Київського обласного суду подала звинувачення: «Підсудний Стус , мешкаючи і місті Києві, на основі антирадянських переконань і незадоволення існуючим в СРСР державним і суспільним устроєм, з метою підриву й послаблення Радянської влади, починаючи з 1963 року і до дня арешту – січня 1972 року, систематично виготовляв, зберігав і поширював антирадянські і наклепницькі документи, що порочили державний радянський і суспільний устрій, а також займався антирадянською агітацією в усній формі.

Так, в період 1963-1972 років написав і зберігав у себе на квартирі до дня арешту 14 віршів [...], в яких порочить радянський державний і суспільний устрій, зводить наклеп на умови життя радянського народу, на КПРС і на Конституцію СРСР.

У 1965-1972 рр. написав 10 документів антирадянського, наклепницького змісту, в тому числі два листи, що починаються словами : «Шановний Петре Юхимовичу...»

28 липня 1970 року написав листа ворожого змісту, використовуючи при цьому заздальгідь складений ним текст – «Привид бродить по Європі», адресуючи його ЦК КПУ та КДБ УРСР».

Вирок був: табір суворого режиму на 5 років і 3 роки заслання. Сьогодні коментарів не треба. Кожен, хто читає слова звинувачення і наступний вирок, хіба що жажнеться абсурдності того, що відбулося.

За цією абсурдністю тоді стояли людські життя, долі. І доля цілого народу.

Я вступив до аспірантури на рік пізніше за Василя Стуса, по закінченні Ленінградського університету, і вводив мене у курс літературного життя в Києві товариш по аспірантурі та гуртожитку – він.

Протягом років після виключення Василя з аспірантури ми підтримували досить тісні дружні взаємини, але час ставав дедалі жорсткішим, Василь все далі йшов у політичну боротьбу, у відверте протистояння реакції, вже свідомо вибираючи свою дорогу, свій шлях на Голгофу.

Я намагався втримати його від крайнощів, вважав, що треба вижити, що треба працювати в культурі, не полишати її, існуючу, протистояти, не лише творячи на противагу офіційній культурі іншу – підпільну, самвидавівську, для вузького кола, але й вільну. Тоді стояло питання про внутрішню еміграцію, замкнення в собі, виживання завдяки меншовартісній праці, аби не йти на моральний компроміс.

Але він вже був як лезо – прямий і гострий. «Я інакше не можу!» - ці слова Василя я запам'ятав назавжди, не раз звертався до них, вивіряючи себе, і тоді, і потім.

Я намагався утриматися на поверхні в ті злі часи саме шляхом внутрішньої еміграції. Але час судить усіх нас. Нещадно і точно. І кожен ще судить себе сам.

Василь Стус повернувся до Києва наприкінці 1979 року після відбуття повного терміну таборів у Мордовії і трирічного заслання на Колимі у селищі при руднику імені Матросова.

Минуло менше року. Жовтень., 1980. Знову арешт. Знову вирок. На цей раз винятково суворий: Десять років таборів суворого режиму і п'ять років наступного заслання.

Мучать нажиті у таборах недуги, відчуття, що бракне життєвих сил, і раптове усвідомлення – не вийду звідси живим! Вже не вийду!

Але та сама незворушна воля, те саме лезо ідеї, віри й мужності. Нескорений Стус.

Цілий рік у камері-одиначці. З 1982 року на 1983-й. За нескореність, за непокірність, за свою думку, за гордість за неприпинення.

У ніч з 3-го на 4-те вересня 1985 року в карцері ВС-389/36 помер Василь Семенович Стус. Заледенілий від холоду, задушений серцевим приступом, нервовим виснаженням, болем, гіркотою, знущаннями.

Найважче було те, що в останні роки від нього забирали написані вірші, забрали цілу нову книгу «Птах душі», переклади, забирали кожен написаний рядок і казали, що спалили все.

Не дозволяється! Забороняється!

Які знайомі нам ці слова! Як часто ми бачимо написи про те, що забороняється, що не дозволяється – усюди : на вулицях, у парках, метро, автобусах, у літературі, культурі, мистецтві.

Так важко відвикати зараз тим, хто виховувався в ті часи, так важко їм мислити іншими категоріями, важко взяти на себе тягар волі – говорити і писати усе, що хочеш. Бо із свободою приходиться відповідальність за кожне слово своє.

Василь це мав, він надбав цей величезний скарб – право і спроможність мислити без рамок і застережників.

Він ішов колами, а точніше – по спіралі, майже за діалектикою, підіймаючись щоразу вище, вивищуючись у своїй поетичній і людській свідомості і набуваючи якоїсь потойбічності у баченні й мислення.

По-блоківськи витончений і холоднуватий його вірш, природний український сегмент тут приборканий і палає всередині кристала. Якщо ж торкнешся, гріє, яє серце.

Дисципліна слова, лаконізм виразу, надзвичай широкий словник, що постійно збагачується, ще й незупинне власне словотворення – ось шлях його поезії. Позбавлена манірності і зумисності, його поезія подеколи в чому аскетична, і в такому розумінні навіть «неукраїнська», щонайменш – незвична для українського літературного контексту, так само, як і гранична концентрованість його метафорики, переплавлена в горнілі найважчих випробувань, гіркоти й болю. Символіка Стуса вистраждана, вивірена, а тому й проста, об'ємна у своїй високій простоті.

Точність. Щільність. Метал і пристрасть. Ось вірш Василя Стуса. В одному з листів останнього періоду він писав, що відходить від традиційного українського вірша, від римованості, бо йому тісно в тардиції. Він ішов до розкріпаченої манери того верліба, який збагачений і озброєний внутрішніми жорсткими законами єдності ритміки, думки і звуку.

Українська поезія завжди була конкретніша. Символіка й метафорика її повсякчас тяжіла до конкретних реалій життя. В. Стус у розвитку своєї творчої лінії все більше відходить від цієї конкретності, зберігаючи її лише іноді і чимдалі на зовнішньому рівні.

Готуючи цю книгу, ми перечитували з його сином Дмитром Василеві листи, написані з таборів, заслання. Колись я був свідком на весіллі Василя, вже виключено з аспірантури, однак ще повного надій на літературну творчість, на нормальне життя...

Минуло двадцять п'ять років. Коло замкнулося: Дмитрові – двадцять чотири, філолог...

Листи Стуса – це особлива тема. Бачимо в них людину, яка сконцентрувала всю свою волю, усю свою силу духу на самоосвіті і творчій Праці в ім'я Поезії. Здається зараз мало ідеалістів, живемо у вік прагматики. Не хочеться бути пишномовним, але ж це саме ті речі, які заслуговують високих слів. Вивчити у неволі французьку й англійську мови, володіючи вже німецькою, перекладати Рембо і Верлена, Кіплінга і Бодлера, улюбленого Рільке і божественного Гете та й багатьох інших. Водночас невсипуща наукова праця над текстами, над книгами, жадоба знань – величезна кількість опрацьованої літератури : з юності улюблений Пастернак і чарівна Цветаєва, Камю і Сарт, Т. де Шарден і Дж. Фрезер, Достоєвський і Леві Штросс, есе Гете і листи Пушкіна і багато іншого. Колосальна потреба самоосвіти, безперестанна праця над собою і віра. Віра в ту ідею, якій він присвятив життя – в Україну, в національне майбутнє піднесення, у самоствердження багатостраждального свого народу і його відродження. І ще – у свою Беатріче.

В оту найкращу в світі, єдину – Валентину Попелюх, що не побоялась зв'язати своє життя з уже опальним, виключеним з аспірантури, безробітним поетом, оту, яка винесла, не зламалась, величезний, неймовірний тягар – бути дружиною зека, в'язня, «державного злочинця», виховати в тяжких умовах сина і лишитися відданою коханою дружиною. Дивовижна жінка, якій присвячені чудові вірші про кохання і вірність, рядки рідкісної ніжності й теплоти.

Мені довелось працювати разом з Василем над перекладами з Гарсія Лорки. Це були початки його перекладацької школи, середина шістдесятих років...

У 1966 році у журналах «Дніпро» під перекладами з Лорки він змушений був підписатися як В. Петрик, адже Стуса вже не друкували. Василь відчував поезію усім своїм єством, знаходив точні слова і алітерації, навіть не знаючи оригіналу, але відчуваючи його, йдучи до автора інтуїтивно. І сьогодні його переклади з Гарсія Лорки одні з кращих українською мовою.

В. Стус мав дивовижне почуття гумору, вмів тонко підмітити деталь, спародіювати ситуацію, пожартувати – це пам'ятають усі, хто знав його близько. Хоч як би це не в'язалось із суворою зовнішністю поета, так само, як і тонке, ліричне, навіть ніжне ставлення до рідних і друзів. Він не боявся бути відвертим у своїх почуттях, як не боявся відверто протистояти злу і неправді, був щирим, відкритим в усьому, цілісний, неподільний.

Вірш, присвячений Іванові Світличному, - не випадковий. Саме І. Світличний був у 60-ті роки своєрідним ідейно-моральним стрижнем, довкола якого групувалась українська інтелігенція, естетом й інтелектуалом, з якого брали приклад, у якого вчилися, до якого приходили на сповідь і молоді люди, і не набагато молодші за нього.

Полум'я Світличного, якого вкрай скалічили (фізично) брежнєвсько-щербичівські табори, поймало покоління за поколіннями української інтелігенції. І одним з тих, хто так близько став до цього світла, хто, освітившись Світличним, далі спалахнув власним полум'ям, був Василь Стус...

«Вусате сонечко» - Іван Світличний – полишив за собою цілу школу українських інтелектуалів. Мабуть не полінюся, коли порівняю його роботу, його готовність і спроможність допомогти усім і кожному, хто прагне знання, з працею хіба що Миколи Зерова.

Тема Івана Світличного в українській літературі ще чекає, а вірш В. Стуса, йому присвячений, просто відкриває двері до неї.

Василь повертається додому. Поволі, неквапливо, але повертається, займаючи своє почесне місце у найвищому ряду страдників нашої літератури. Про тих, хто не склав духовної зброї ніколи і ні за яких обставин, хто не втратив віри, Василь Стус писав:

...ми ще повернемось,
обов'язково повернемось,
бодай –
ногами вперед,
але: не мертві,

але: не переможні

але: безсмертні

Вони повернулися...

16 листопада 1989 року відбулось-таки важко виборене перезахоронення Василя Стуса з Чусового Пермської області на Байковому цвинтарі в Києві, яке перетворилось у величезну політичну маніфестацію, у демонстрацію піднесення національної самосвідомості українського народу.

Разом із Стусом перезахоронювали також померлих у тому ж таборі політв'язнів Юрія Литвина і Олексу Тихого.

Навряд чи бачив таке Київ з часів перезахоронення Тараса Шевченка.

Вони таки повернулися.

Це вже остаточне повернення Василя Стуса на Батьківщину. Місце і значення його творчості у рідній йому літературі взагалі, як здобутку світової культури, врешті буде належно визначене. Його спадщина – нова важлива сторінка в історії української літератури – буде набутокм не лише купки поцінувачів і шанувальників, не кажучи про політичних діячів, а прийде до широкого кола.

Юрій Покальчук

Декілька віршів із книги Василя Стуса «Вікна в позапростір»

Потрібен ангел помста. Мій захисник,
Мій щит, що не дозволить підупасти,
не дасть зотліти в пеклі дорікань
великосвітніх. Де ж ти, появиись!
Бо сходяться усі кінці. Всі ріки
доходять гирл. І море невсипуще
колотиться, і ремствує, і скоро –
наперекір всім бідам – зареве.
Тож не барись. Поквапся, помсти ангеле,
допоки гнів мій горній гороїжиться,
допоки ув очах червоне марево
переді мною безумом повзе.

Боже не літості – лютості
боже не ласки, а мсти
дай розірвати нам пута ці,
ретязі ці рознести.
Дай нам серця неприкаяні,
дай стрепіхатий стогнів

душ смолоскипи розмаяні
між чужинецьких вогні.
Пориве, пориве, пориве
разом пірвемося в лет.
Бач – розсвітається зориво.
Хай і на смерть, а – вперед.
Благословенна хай буде та
куля туга, що разить
плоть, щоб її не марудити
в перечеканні століть.
Боже розплати шаленої,
Боже шаленої мсти,
лютості всенаученної
Нам на всечас підпусти.

На схід, на схід, на схід, на схід,
на схід, на схід, на схід!
Зболіле серце, як болід,
в ночах лишає слід.
Тепер провидь у маячні:
десь Україна – там,
уся – в антоновім вогні,
на докір всім світам.
До неї, ти від неї йдеш
в горбаті засвіти.
Цей обрій – наче чорний креш
гіркої – гіркоти.
До Неї ти від неї йдеш,
страсна до Неї путь –
та, на котрій і сам падеш,
і друзі – теж падуть.

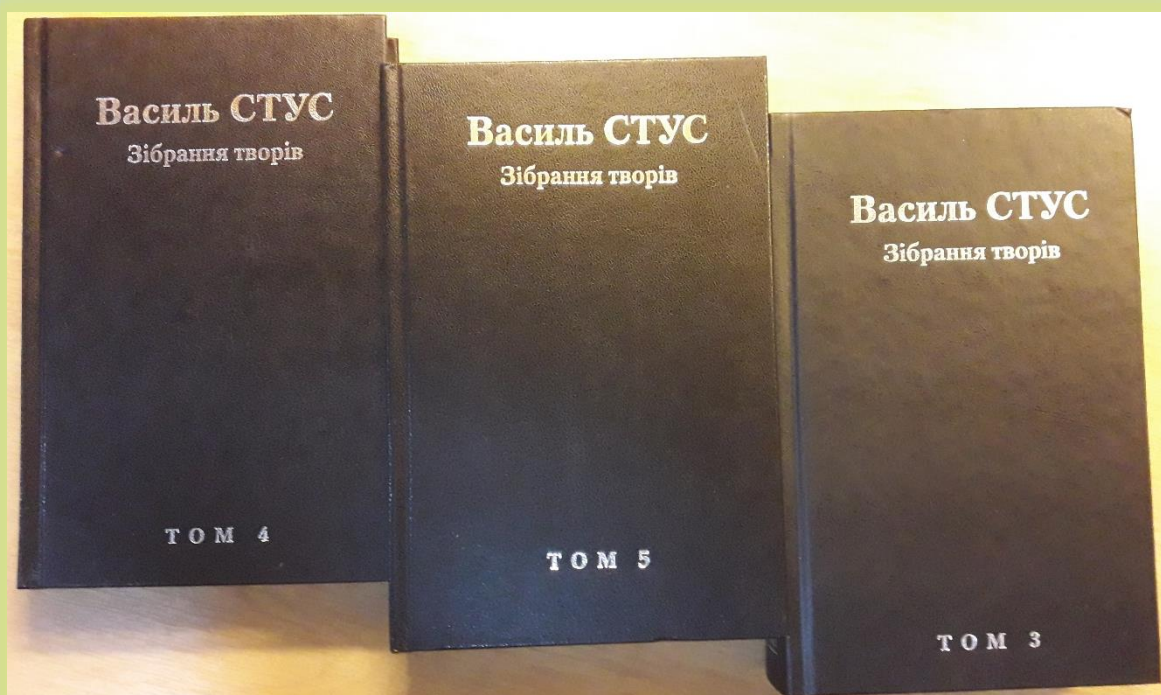
Світу – півдня і півночі.
І – половина життя.
Час опочити, пророче:
більше нема вороття
в пекло? Пророче, намарне:
Світу – півночі й півдня.
Сяєво світить полярне
близнам очей – навманя.

Книги Василя Стуса , які зберігаються в бібліотеці інституту

Справа Василя Стуса: збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР /Уклад. Вахтанг Кіпіані. – Харків: видавництво «Vivat», 2019. - 688 с.: іл., фото. - (Бібліотека «Історичної правди»).

Правда про кримінальну справу, життя і смерть Василя Стуса. У книжці зібрано архівні документи з кримінальної справи Василя Стуса, покази свідків, листи поета з тюрми, спогади його рідних та друзів. Ознайомившись із наведеними матеріалами, читачі дізнаються про невідомі факти щодо життя, ув'язнення та загибелі Стуса, які досі охороняли під грифом «Секретно».

Стус В. Зібрання творів. [У 12 т.]. Т.3-5 / Редакційна колегія: Д. Стус (голова) [та ін.]. – К.: Факт, 2008-2009. – (Бібліотека журналу «Київська Русь»)

Том третій: Час творчості / Dichtenzzeit/ - 752 с.

Третій том «Зібрання творів» містить збірку віршів «Час творчості / Dichtenszeit», написана під час першого слідства 1972 р. у камері попереднього ув'язнення Київського республіканського КДБ. На відміну від першого видання «Творів» Василя Стуса тут вперше представлено варіанти перекладів з Й.-В.-Гете, які не потрапили до попереднього видання через брак місця. «Час творчості» - це зафіксований у віршах екзистенційний щоденник людини, яка робить вибір. Тут живий біль і безпосередність переживання, які втраять гостроту в пізніших варіантах, що увійдуть до корпусу збірки «Палімпсести». «Час творчості – це симбіоз особистісного буття (перша частина). Освітлена життєствердним сяйвом великого Гете (друга частина).

Том четвертий : Вірші 1960-х років (поза збірками), вірші початку 1970-х років (поза збірками). – 480 с.

Четвертий том «Зібрання творів» Василя Стуса містить у собі вірші другої половини 1960-х років, а також 1970-1971 рр., які не увійшли до жодної поетової збірки, або й не були остаточно завершені автором. Читач вперше отримує можливість в настільки повному обсязі зазирнути до творчої лабораторії письменника, в якій ще до першого арешту 1972 р. вже зустрічаємо перші вияви нової поетичної мови і нової організації поетичної структури, щонайменше виявленій у вершинній Стусовій збірці «Палімпсести».

Том п'ятий : Палімпсести (Найповніший незавершений копус). – 768 с.

У п'ятому томі вміщено вершинний поетичний доробок Василя Стуса – збірку «Палімпсести». Саме за цю книгу у 1985 році поета було висунуто на здобуття Нобелівської премії в галузі літератури. «Київська» версія збірки мала складатися з трьох частин, але до другого арешту поет встиг підготувати лише дві, які й увійшли до цього тому. Також том містить окремий розділ віршів «однакового початку», до якого увійшли редакції, пов'язані з «програмовими» поезіями лише кількома першими рядками.

На жаль, в бібліотеці зберігаються лише вказані три томи дванадцятитомного видання творів Василя Стуса.

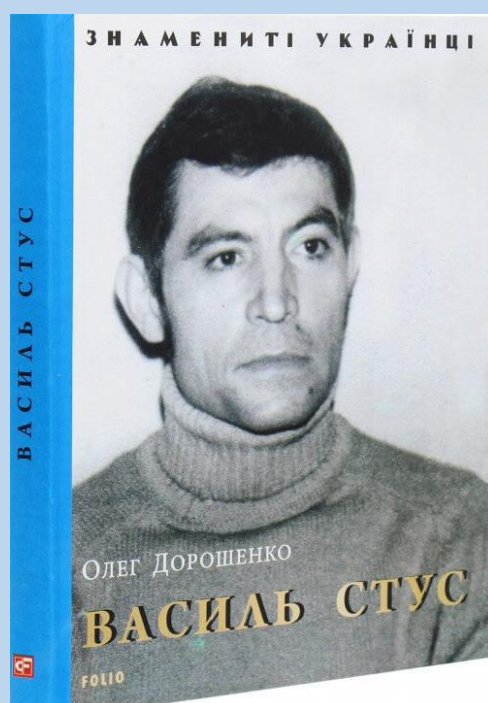
Стус В. Вікна в позапростір: вірші, статті, листи, щоденникові записи. Для старш. шкільн. віку / Василь Стус; мал. О.М. Заливахи; худож. оформл. А.О. Ливня; передм. Ю.В. Покальчука; упоряд. : Ю.В. Покальчук, Д.В. Стус; післямова М.Г. Жулинського. – К.: Веселка, 1992. – 262с. : іл.

Із віршів, щоденникових записів, епістолярної спадщини Василя Стуса, лауреата Державної премії імені Т.Г. Шевченка (помертньо), постане перед читачем повнокровний образ полум'яного сина України, Поета страдницької долі, який завжди йшов шляхом правди і заплатив за це життям. За словами сина Стуса «від постійної граничної вимогливості до себе – значний максималізм його оцінок, особливо в період 1981-1 рахунком : 985 рр. Оцінок часто не виправданих, зандто різких, але завжди справедливих за вищим «бетговенським» рахунком : митець кидає виклик цілому світу, мусить ламати встановлені канони й витворювати власний, ні на що не схожий світ, і коли творцю вдається зберегти при цьму «чисту і безгрішну душу» - він Людина, Митець, Бог, бо першопочаток його розуміння світу лежить у ньому».

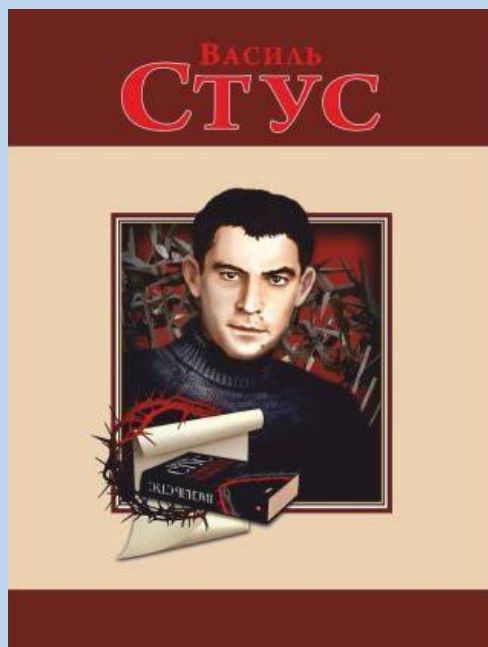
Книги, пропоновані в наступному розділі, читач зможе знайти в книгарнях та публічних бібліотеках

Харківське видавництво «Фоліо» видало книгу Олега Дорошенка в серії «Знамениті українці» про життя Василя Стуса.

Книга вийшла у двох видах: друкована та електронна.

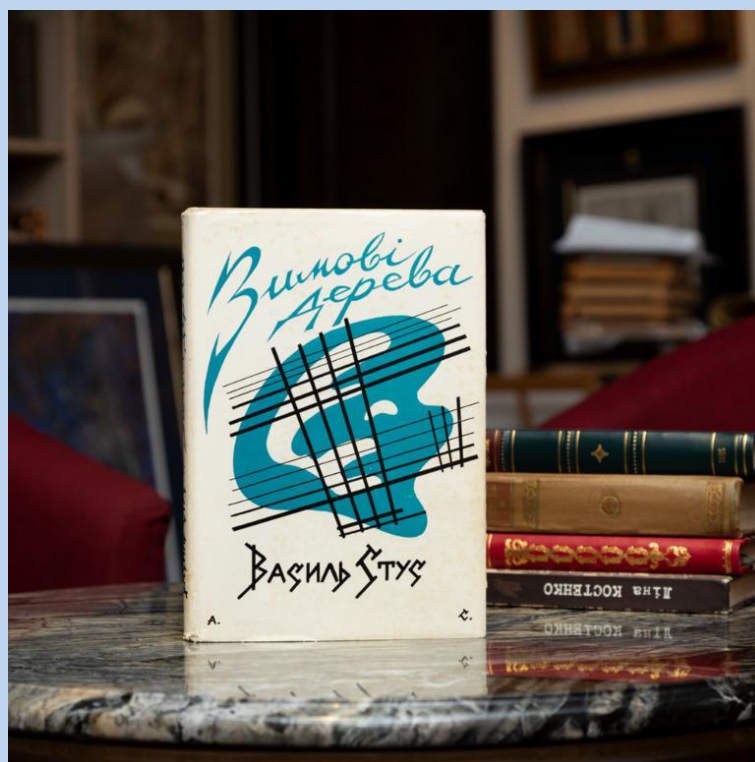

Друкована книга

Електронна книга

Трагічна доля судилася Василю Стусу (1938—1985) – талановитому українському поету, прозаїку, перекладачу, літературознавцю, правозахиснику, одному з найактивніших представників українського культурного руху 1960-х років. Він був людиною, не здатною на компроміси, яка завжди йшла шляхом правди і заплатила за це власним життям, людиною, яка з гідністю казала про себе: «...Голови гнути я не збирався, бодай що б там не було. За мною стояла Україна, мій пригноблений народ, за честь котрого я мушу обставати до загину».

Стус В. Зимові дерева: збірка поезій/ В. Стус. -К., 1970.- 206с.

А ця книга рідкісна, раритетна. «Зимові дерева» - перша прижиттєва збірка творів Василя Стуса. Після хвилі арештів української інтелігенції в 1965 році Василь Стус підтримав учасників протесту і сав «політично неблагонадійним». Книгу «Зимові дерева» змогли надрукувати лише у 1970 році у Лондоні і Брюсселі, оскільки вітчизняні видавництва відмовлялися. Збірка числилася у КДБ як злочинна і неприпустима до друку. Зараз вона складає колекційну та історичну цінність.

Ще декілька книг Василя Стуса читачам для ознайомлення

Бібліотека ОІППО: січень 2023 р.